

Tarih ve GÜNce

Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi
Journal of Atatürk and the History of Turkish Republic
Sayı: 8 (2021/Kış), ss. 429-458.

Geliş Tarihi: 3 Kasım 2020

Kabul Tarihi: 25 Ocak 2021

Araştırma Makalesi/Research Article

SON DÖNEM OSMANLI HAPİSHANELERİNİN SİHHÎ ISLAHI; SALGINLAR VE ÖNLEME ÇABALARI

Kerim TİRYAKİ*

Öz

Osmanlı Devleti'nde, Tanzimat süreciyle başlayan modernleşme döneminde her alanda olduğu gibi adli alanda önemli bir yere sahip olan hapisanelerin de ıslah edilme süreci başlamıştır. Bu ıslah sürecinde hapisanelerin fizikî koşulları iyileştirilirken, aynı zamanda hapisanelerin sağlık koşullarına uygun hale getirilmesi çalışmaları da yapılmıştır. Bu faaliyetler yapılmaya çalışılırken, 19. ve 20. Yüzyıllarda gerek İstanbul gerekse Anadolu'da yaşanan salgın hastalıklar döneminde hapisanedeki mahkumların sağlığını muhafaza etmek amacıyla çeşitli sihhî tedbirler alınmaya çalışılmıştır. Bu tedbirler içerisinde hasta mahkumların tecridi, hastalığın yayılmasını engellemek için mahkumlarının sayısının azaltılması gibi uygulamaların yer aldığı görülmüştür. Bu bağlamda salgınlar döneminde hastalıkların önlenmesi adına devletin ve ilgili kurumların, mahkumların sağlığını korumak amacıyla, sağlık hizmetleri bağlamında ne gibi çalışmalar sergilediği ortaya konmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hapishaneleri, Hapishanelerin Islahatı, Hapishanelerde Salgın Hastalıklar, Salgınlara Karşı Alınan Tedbirler, Mahkumların Tecridi, Mahkumların Sayısının Azaltılması.

* Dr. Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı, (ktiryaki@windowslive.com). ORCID ID: 0000-0002-6863-4080.

IN THE LATE OTTOMAN PRISONS PRECAUTIONS AGANIST OUTBREAKS DISEASES

Abstract

In the modernization period, which started with the Tanzimat process in the Ottoman Empire, the rehabilitation process of prisons, which have an important place in the judicial field, has started as in every field. While improving the physical conditions of prisons during this improvement process, efforts were also made to bring prisons to fit health conditions. While trying to carry out these activities, various sanitary measures were tried to be taken in order to protect the health of prisoners in prison during the epidemic diseases experienced in the both İstanbul and Anatolia in the 19th and 20th centuries. These measures include the isolation of sick prisoners and the reduction of the number of prisoners to prevent diseases in the period of epidemics, it has been tried to reveal what the state and related institutions have performed in the context of health services in order to protect the health of prisoners.

Keywords: Ottoman Prisons, İmprisonment of Prisons, Epidemic Diseases in Prisons, Precautions against Outbreaks, Isolation of Prisoners, Reducing the number of Prisoners.

Giriş

Tanzimat Dönemi'nde bir çok alanda balayan değişim ve dönüşüm faaliyetleri arasında hapishanelerin modernletirilmesi de yerini aldı. Dolayısıyla hapishane reformu, Osmanlı'nın modernleşme ve merkezileşme projesiyle birlikte değerlendirilmesi gereken bir olgudur.¹ Bu süreçte hapishanelerin modernlemesinde de Avrupalı Devletlerin etkisi gündemdedi. Özellikle Sultan Abdülmecit Dönemi'nde bazı ayrıcalıklara sahip olan ve diplomatik kişiliği sayesinde büyük nüfuz kazanan İngiltere Büyükelçisi Lord Stratford Canning, gücü ve ülkesinin Avrupa'da hapishane reformunun öncüsü olması hasebiyle Osmanlı hapishanelerinin ıslahı konusunda Osmanlıya diplomatik baskı yaptı. Canning, 1851 senesinde hazırladığı raporda, Osmanlı

¹Hasan Ŗen, "Osmanlı'da Hapishane Mefhumu" *Osmanlı'da Asayi Suç ve Ceza 18-20. Yüzyıllar*, Der. Noemi Levy, Alexandre Toumarkine, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2007, s.207.

mahbeslerinde acilen yapılması gerekenleri bildirdi.² Böylece hapishanelerin ıslahında ilk adım, 1856 İslahat Fermanı'ndaki Osmanlı topraklarındaki hapishane ve tevkifhanelerin düzenlenmesine dair hükümler ile atıldı.³ Daha sonraki adım ise İngiliz Binbaşı Gordon'un İstanbul başta olmak üzere Osmanlı hapishanelerini incelemesiydi. Yaklaşık bir buçuk sene süren Gordon'un incelemeleri sonucunda sunduğu rapor, Ocak 1858 tarihinde Meclis-i Tanzimat, Meclis-i Vükelâ ve Sultan Abdülmecid tarafından kabul edildi. Buna göre Osmanlı ceza infaz sistemindeki kapatma mekânları, ilk kez "hapishane" başlığı altında toplandı. Zanlılara, kabahatlılere, cünhaya ve cinayet suçlularına ait suçun türü ve ağırlığına göre dört tip hapishane olacağı belirtildi. Böylece Stratford Canning'in öne sürdüğü hapishane ıslahatı meselesi, ana hatları daha genişletilmiş bir şekil alarak, devletin yeniden yapılanma sürecinde başlıca unsurlarından birisi haline gelecekti.⁴ Böylece hapishanelerin ıslahı meselesinde Tanzimat ile başlayan modernleşme sürecinde önemli adımlar atılmaya başlandı.

1. HAPİSHANELERDE SAĞLIK HİZMETLERİNİN TEMELİNİN ATILMASI

Tanzimat ile başlayan süreçte, hapishanelerin ıslahının hukuki temelini güçlenmesi adına çalışmalara başlandı. Bu doğrultuda 1879'da Adliye Nezareti, hapishanelerin ıslahı için bir layihayı padişaha sundu.⁵ 1880 tarihinde yürürlüğe giren "Memâlik-i Mahrûsa-yı Şâhâne'de Bulunan Tevkifhane ve Hapishanelerin İdare-i Dahiliyelerine Dair Nizamname Lâyihası"nda hapishanelerin idaresi, görevlileri, mahpusların tayinatı ve çalıştırılması, koğuşlar ve uyulacak kaideler ile mahpusların ibadetlerini düzenleyici hükümler yer almıştı.⁶ Böylece hapishanelerin idari işleyişi belirli bir nizam çerçevesinde yürütülecekti.

İdari işleyişin düzenlenmesiyle beraber 1880 yılındaki bu nizamnamede, hapishanelerde yürütülecek olan sağlık hizmetlerine dair maddelere de yer verilmişti. Mesela, hapishanelerin ahval-i sıhhiyesinin Dersaadet'te Adliye

² Gültekin Yıldız, *Mapusâne Osmanlı Hapishanelerinin Kuruluş Serüveni (1839-1908)*, Kitabevi, İstanbul, 2012, s.77, 137.

³ Gülnihal Bozkurt, *Batı Hukuku'nun Türkiye'de Benimsenmesi Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne Resepsiyon Süreci (1839-1939)*, TTK Basımevi, Ankara, 1996, s.109.

⁴ Yıldız, a.g.e, s.173, 179.

⁵ Bozkurt, a.g.e, ss. 111-112

⁶ *Memâlik-i Mahrûsa-yı Şâhâne'de Bulunan Tevkifhane ve Hapishanelerin İdare-i Dahiliyelerine Dair Nizamname Layihâsı*, Hilal Matbaası, Dersaadet 1335, ss.2-18.

Nezareti tarafından tayin edilecek tabipler, taşra hapishanelerinde ise devair-i belediye etıbbası veya adliye nezareti tarafından belirlenecek tabipler vasıtasıyla icra edileceği belirtiliyordu. Hatta hapishane müdürlerinin umur-ı sıhhiyeye dair hususlarda bu tabiplerin kararına uyacağı dile getiriliyordu (madde 45). Tabiplerin, hastanede bulunan hastaları her gün muayene etmesi, hastanenin her suretle intizam ve temizliği, hastaların tedavisi ve bulaşıcı hastalıklara müptela olanların, diğer hastalardan tecrit ettirilmesi gibi konularda itina ve dikkat etmesi gerekliliği üzerinde duruluyordu (madde 46). Hapishane tabibinin, haftada bir kere hapishaneyi, dükkan odalarını, koğuşları ve sair yerleri denetlemesi ve gerekli gördüğü yerleri tütsülemek gibi sıhhi tedbirler uygulaması ve her defa bu faaliyetlerine dair görüşlerini bir deftere kaydetmesi isteniyordu.(madde 48) Her sene sonunda hapishanede zuhur etmiş olan bütün hastalıklar hakkında ayrıntılı rapor tanzim edip ve bu hastalıkların sebeplerine dair bir rapor hazırlayıp bu raporu adliye müfettişleri vasıtasıyla Adliye Nezareti'ne verecekti(madde 49).⁷ Her hapishanede hastaların tedavisine mahsus bir daire bulunacak ve kadınların dairesi ayrı olacaktı(madde 61). Hasta olan mahkumlar, müdür ve başgardıyanın ihbarı üzerine tabip tarafından verilecek rapor gereğince hastaneye nakil ettirilecekti (madde 62). Hasta olanların yatakları bir minder, bir şilte, bir yastık ve bir yatak çarşafı ve icabına göre bir veya iki yorgandan ibaret olacaktı. Minderin otu ve şiltenin pamuğu tabibin belirleyeceği vakitlerde ve vefat vukuunda her durumda değiştirilecekti. Hastalıktan ölen mahkumun şilte, yastık ve yorganı atılacak veya yüzleriyle, çarşafı yıkattırılmadıkça kullanılmayacaktı (madde 63).⁸ Söz konusu olan bu maddeler İstanbul başta olmak üzere taşradaki hapishanelerde sağlık hizmetlerinin temelini oluşturan ve hukuki yönden de bağlayıcı olan maddelerdi. Böylece hapishanelerde bulaşıcı ve diğer hastalıklarla mücadelede işleyişin ne şekilde ve nasıl yürütüleceği belirlenmiş oluyordu. Ancak yine de hapishanelerin sağlık koşullarının iyileştirilmesi yönünde istenilen düzeye ulaşamamıştı.⁹

Hapishanelerin sıhhi açıdan ıslahı meselesi, II. Abdülhamit Dönemi sosyal politikaları çerçevesinde ele alınan halkın refahını sağlama ve bulaşıcı hastalıklarla mücadele kapsamında değerlendirildi ve bu dönemde oluşan

⁷ *Nizamname*, ss.8-9.

⁸ *Nizamname*, ss.11.

⁹Hatice Akın, "Osmanlı Devleti'nde Hapishane Islahatına Dair 1893 Tarihli Bir Nizamname Önerisi", *History Studies*, Volume 3/3, 2011,s.26.

zemin, İttihat ve Terakki Cemiyeti Dönemi'nde de geliştirilmeye çalışıldı.¹⁰ Bu bağlamda hapishaneler ile ilgili konuların başında sağlık koşulları, mekânsal yetersizlik ve iâşe sıkıntısı geliyordu.¹¹ Dolayısıyla Avrupa'daki gelişmelerin takibi neticesinde 29 Z 1310 (14 Temmuz 1893) yılında Serkiz Karakoç tarafından Fransızcadan tercüme edilip jandarma Mirlivası Bülent tarafından sunulan nizamnamede; hapishanelerin sağlık şartlarına uygun hale getirilmesi noktasında hapishane odalarının sıhî açıdan düzenlenmesi, hapishane binasında ayrı bir hastanenin bulunması, hapishane tabiplerinin görevini en iyi şekilde ifa etmesi, havalandırma ve temizlik gibi konular üzerinde duruluyordu.¹² Bu bağlamda vilayet hapishane ve tevkifhanelerinin ıslahatlar doğrultusunda hıfzıssıhha'ya uygun hale dönüştürülme çalışmalarının yapıldığı anlaşılmaktadır. Mesela Zaptiye Nezaretî'ne gönderilen 1898 tarihli telgraflarda, Trabzon, Basra, Konya Vilayetleri'nde hapishanelerin sağlık koşullarına uygun hale getirilmesi çalışmalarının yapıldığı, buna dair evrakların gönderildiği ve bunların ilgili komisyonlarca incelenmesi talebi yer alıyordu.¹³ Aynı şekilde Anadolu'da Muş, Karesi ve Bolvadin gibi birçok vilayetteki hapishanelerin sağlık koşullarının uygun hale getirilmesi ve temizliklerinin itinayla yapılması konusunda çalışmaların yapıldığı da bilinmektedir.¹⁴

20.yüzyılın başları da hapishanelerin sağlık açısından koşullarının düzenlenmesi çalışmalarının devam ettiği bir dönemdi. 1920 yılında İngiliz ve Fransız yüzbaşı ve İtalyan teğmenden oluşan Müttefik Devletler Hapishane Heyeti'nin, hapishaneleri teftişi sonucundaki Hapishaneler ve Tevkifhaneler Kavanîn ve Nizamât Kalemî Mümeyyizi Bekir Bey'in kaleme aldığı raporda;

¹⁰Kent Schull, "Tutuklu Sayımı: Jön Türklerin Sistemik Bir Şekilde Hapishane İstatistikleri Toplama Çalışmaları ve Bunların 1911-1918 Hapishane Reformu Üzerindeki Etkileri", *Osmanlı'da Asayiş, Suç ve Ceza 18.-20. Yüzyıllar*, Der. Noëmi Lévy-Alexandre Toumarkine, Çev.Özlem Tuna, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1986, ss.222-224.

¹¹Ahmet Ali Gazel, "Tanin Muhabiri Ahmet Şerif Bey'in Notlarında Osmanlı Hapishaneleri", *Hapishane Kitabı*, Ed. Emine Gürsoy-Naskali-Hilal Oytun Altun, Kitabevi, İstanbul 2010, ss.147-149; Ebubekir Sofuoğlu, "Osmanlı Hapishanesinde İslah ve Firar Teşebbüsleri", *Hapishane Kitabı*, Ed. Emine Gürsoy-Naskali-Hilal Oytun Altun, Kitabevi, İstanbul, 2010, s. 165.

¹²"Hapishane İslahatına Dair Nizamname", *BOA*, Y.PRK.MYD, 13/9, 14 Temmuz 1893(29 Z 1310/2 Temmuz 1309).

¹³*BOA*, DH.TMIK.S.,17/26.1, 2 Mart 1898 (8 L 1315/18 ŞUBAT 1313); *BOA*, DH. TMIK. S.,17/26.2, 9 Mart 1898 (15 L 1315/25 ŞUBAT 1313).

¹⁴Özgür Yıldız, "Osmanlı Hapishaneleri Üzerine Bir Değerlendirme: Karesi Hapishanesi Örneği", *Akademik Bakış Dergisi*, C.9, S.17, 2015, ss.91-111; Serap Sunay, "Son Dönem Osmanlı Hapishanelerine Bir Örnek: Bolvadin Hapishanesi", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 20, S.1, 2018, ss.43-66; Cihat Tanış, "Osmanlı Devleti'nde Hapishane İslahatı: Muş Hapishanesi Örneği (1908-1914)", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 11 S.57,2018, ss.141-146.

uzun yıllardır yapılan ıslahatlara rağmen, hapishanelerin fiziki ve sıhhi bakımından hala çok kötü koşullara sahip olduğu ifade ediliyordu.¹⁵

Hapishanelerin ıslahına dair düzenlenen nizamnamelerin yayınlanmaya başladığı 1880 yılı ve sonrasındaki yıllarda gerek İstanbul'da gerekse Anadolu'da savaşların getirdiği sosyal ve ekonomik şartlardan dolayı tifo, lekeli humma vb. bulaşıcı hastalıkların ortaya çıktığı dönemlerdi.¹⁶ Islahatlar sürecinde üzerinde durulan vilayet hapishaneleri de koşullardaki mahkumların kalabalıklar halinde olması ve sağlıksız koşulları nedeniyle bulaşıcı hastalıkların yayılmasına ortam hazırlayan bir durumdaydı. Bundan dolayı 20.yüzyılın başlarında hapishanelerdeki mahkumları da etkileyen salgın hastalıklara karşı devletin, mahkumların sağlığını muhafaza etmek ve hastalananların tedavilerini yapmak suretiyle önemli ölçüde hastalıklarla mücadele etmeye çalıştığı anlaşılmaktadır. Mesela Sadaret'ten, Zaptiye ve Maliye Nezaretleri'ne gönderilen tezkirelerde; Midilli, Rusya ve Avusturya'da hastalık zuhurundan dolayı hastalığın sirayeti endişesiyle hapishane ve tevkifhanelerde temizlik ve izdihamın hafifletilmesi noktasında gerekenlerin yapılması isteniyordu.¹⁷ Bu minvalde hükümetin, Dahiliye Nezareti nezdinde Hapishaneler Müdüriyeti Umumiyesi ve Sıhhiye Müdüriyeti Umumiyesi vasıtasıyla Emrâz-ı Sariye Mücadele Heyeti tabiplerince nizamât-ı mahsusa çerçevesinde; öncelikli olarak başta İstanbul'daki hapishane ve tevkifhaneler olmak üzere hapishanelerin, her on beş günde bir teftiş edilerek, emrâz-ı sariyenin intişarına meydan verilmemesi ve teftiş amacıyla gelecek olan mücadele heyeti etibbasına gerekli kolaylıkların sağlanması yönünde tebligatlar gönderdiği anlaşılmaktadır.¹⁸ Nitekim belirlenen nizamât çerçevesinde denetleme uygulamalarının yerine getirildiği ve hapishanelerin müfettişler vasıtasıyla denetlendiği görülmektedir. Mesela bu bağlamda bir müfettiş raporunda; Geyve'de hükümet konağı yakınında bulunan hapishanede, 32 kişi bulunduğu, mahkumlar arasında bir frengili ve bir de uyuz hastalığına yakalanmış bir hastanın var olduğu ve kaymakam bey nezdinde bunların

¹⁵Şen, a.g.m, s.89-93.

¹⁶Ramazan Çalık-Muzaffer Tepekaya, "Birinci Dünya Savaşı Esnasında Anadolu'daki Salgın Hastalıklar ve Ermeniler", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.16, 2006, ss.205-228; Mehmet Temel, "Birinci Dünya Savaşı ve Mütareke Yıllarında Türkiye'deki Bulaşıcı ve Zührevi Hastalıklara Karşı Alınan Önlemler", *İlmi Araştırmalar Dergisi*, S.6,1998, ss.227-243; Sevilay Özer, "I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nde Tifüs (Lekeli Humma) Salgını", *Belleten*, TTK, C.LXXX, S.287, Ankara, 2016, ss.219-260.

¹⁷BOA, BEO, 3150/23623.1, 2 Ekim 1907(24 Ş 1325/19 Eylül 1323).

¹⁸BOA, DH.MB.HPS, 99/25.2, 2 Şubat 1921(2 Şubat 1337); BOA, DH.MB.HPS, 99/25.3, 9 Şubat 1921(9 Şubat 1337); BOA, DH.MB.HPS, 99/25.1, 1 Mart 1921(1 Mart 1337).

tedavilerinin yapılmaya çalışıldığına dair bilgi yer almaktadır. Buna ilaveten raporda, mevkuf ve mahkumların karışık bulunduğu ve hapishanenin oldukça temiz olduğu, ancak odaların badana olması gerektiği ifade ediliyordu.¹⁹ Buradan hareketle hapishanelerin ıslahı sürecinde kısıtlı imkanlar ölçüğünde hapishanelerin koşullarının düzeltilmeye çalışıldığı, bir taraftan da bulaşıcı hastalıklarla mücadele edildiği anlaşılmaktadır. Nitekim elde edilen tespitler doğrultusunda hükümetin ve ilgili kurumların salgınlara karşı mücadelede sıhî tedbirler uygulamaya çalıştığı ve bu faaliyetler sırasında da önemli gelişmeler yaşandığına dair bulgulara da aşağıda yer verilmiştir.

2. SALGINLAR SIRASINDA ALINAN SİHİ TEDBİRLER

2.1. Mahkûm Sayısının Azaltılması Çalışmaları

Devletin, hapishanelerde zuhur eden bulaşıcı hastalıklara karşı mücadelede öncelikli olarak ıslahatlar çerçevesinde, sıhî bir ortamın sağlanmasına itina göstermeye çalıştığı anlaşılmaktadır. Mesela, Sadaret'ten, Zaptiye Nezaretî'ne yazılan 25 safer 1325(9 Nisan 1907) tarihli tezkireye cevaben yazılan telgrafta; Dersaadet tevkifhanesinin rutubetli olması, Hapishane-i Umumi Hastanesi'nin de hıfzıssıhaya uygun olmaması ve mahkumlara fennî ve sıhî kurallar çerçevesinde muamele edilmemekte olduğu, İstinaf Mahkemesi Müdde-i Umumiliği'nden verilen tezkirede beyan edilmişti. Bundan dolayı, ıslahatlar bağlamında gerekli olan muamelenin icrası için Adliye Nezaretî'nden gelen 14 Rebiülevvel 1325(27 Nisan 1907) tarihli tezkire icabınca gereken özenin gösterilmesi isteniyordu.²⁰ Böylece hapishanelerin hijyenik bir duruma getirilmesiyle, hastalıkların önüne geçme hedefleniyordu. Çünkü hapishanelerde toplu halde yaşam gayrisıhî bir ortama yol açmaktaydı. Gerçi 1880 yılındaki layihada mahkumların belli ve gün saatlerde topluca tıraş olmaları, hamama gitmeleri gerektiği konusuna yer verilmişti. Ancak yine de birçok hapishanede hijyen konusunda pek bir iyileşme sağlanamamıştı.²¹

Hapishanelerde sıhî koşulların oluşturulması çalışmaları sürecinde; bulaşıcı hastalıklara karşı mücadelede üzerinde durulan en önemli konuların başında hapishanedeki mahkûm sayılarının fazlalığı gelmekteydi. Dolayısıyla salgın döneminde, izdihama varan bu yoğunluğu azaltma çabaları gündeme

¹⁹BOA, DH.MB.HPS,159/42.1, Tarihsiz.

²⁰BOA, BEO,3052/228875.1, 10 Mart 1908(6 S 1326/26 ŞUBAT 1323).

²¹Gazel, *a.g.m.*, ss.147-19.

geliyordu. Mesela, Adliye Nezareti'ne yazılan 20 Mayıs 1304(1 Haziran 1888) tarihli telgrafta, İzmir'deki Hapishane-i Umumi'de bulunan mahkumların yoğunluğu nedeniyle oluşan kirlilikten dolayı bulaşıcı bir hastalığın zuhuru ihtimaline karşılık, 30'u aşkın mahkûmun Trablusgarp veya Aka Kaleleri'nden birine gönderilmesi lüzumuna dair Aydın Vilayetinden gelen telgraf üzerine, gerekenin yapılması isteniyordu.²² Mahkumların nüfusunun yoğunluğuna dair diğer bir gelişme de Hapishane-i Umumi'de yaşanmıştı. Bu hususa dair Yıldız Sarayı Humayun Baş Kitabet Dairesinden, Hapishane-i Umumi İdaresi'ne yazılan telgrafta, Hapishane-i Umumi'de zuhur eden ve şüpheli sayılan hastalıklardan dolayı buradaki yoğunluğun hafifletilmesi amacıyla öncelikle hapishanenin mevcuduyla, koşullardaki kontenjanın belirlenmesi ve çadır kurmaya müsait mahaller olup olmadığı hakkında bir tetkikat yapılması, mahkumların bir kısmının nakline uygun ve oraya yakın bulunan askeri elbise ambarlarının tetkik edilmesi, istendi. Bununla birlikte teftiş işlemlerini yürütmek amacıyla oraya gönderilen şahusların verdikleri malumata göre hapishanede 300 kadar yeni kontenjanı kapsayacak mahal olduğu ve oraya da mahkumların tahliyesinin ikmal için en az 15- 20 güne gerek duyulduğu, bu müddet zarfında halihazırdaki hastalık durumuna karşı alınması gerekli tedbirler bağlamında büyük bir aydınlatma yapılması, 521 kişiden ibaret olacak şekilde koşulların bulunduğu baraka inşasının gerektiği ve bunun için birkaç güne ihtiyaç olduğu belirtilirken, gerekli ehemmiyetin gösterilmesi isteniyordu. Burada bulunan 3 avluya da kırk kadar çadırın süratli bir şekilde dikilmesi ve elbise ambarının noksanlarının tamamlanarak, izdihamın hafifletilmesi isteniyordu. Ancak mahkumların çadırlarda barınmasının uygun olmayacağı belirtilerek, çadır yerine baraka yapılmasının daha uygun olacağı dile getirildi. Böylece 200 kişiyi alabilecek ve mümkün olduğu kadar az bir zamanda imal ve ikmal edilmek üzere onar kişilik 20 adet barakanın inşa ettirilmesi neticesinde; hapishanenin ve daire-i zaptiye dahilinde bulunan mahallin izdihamının hafifletilmesi ile birlikte, mevcudun 100'den fazlasının da biran evvel gönderilecekleri mahaller meydana gelebilecekti. Hapishane-i umumideki şüpheli hastalıktan sekiz kişinin yatmakta olduğu ve bu hal böyle devam ederse burasının dahi bimarhane haline dönüşeceği aşıkardan umum hapishane heyetinin mevcut kordonu bir kat daha teşdid ve tahkimi ile hastalara bakan tabip ve eczacıların dahi kordon dahilinde tutulması ve izdihamın daha fazla olmaması için hastalığın bertaraf edilmesine kadar

²²BOA, DH.MKT, 1510/59, 2 Haziran 1888 (21 Mayıs 1304); BOA, DH.MKT, 1504/36, 25 Nisan 1888 (13 Nisan 1304).

hariçten oraya mahpus gönderilmemesi isteniyordu.²³ Yine aynı hapishanenin 3 oda ve 1 odası da hastane olarak kullanılan ve 4 odadan oluşan kadın bölümünde, 3 odanın mevcudunun ancak 40 kişiyi alabilecek durumu varken, kadın mahkum sayısının 95'e çıkması üzerine izdihamı varan kalabalık yüzünden kadın mahkumlar arasında uyuz hastalığının çıkması ve giderek yayılması neticesinde tabibin raporu doğrultusunda, kadın mahkumlar tedavi amacıyla hamama sevk edilmişlerdi. Ancak değişecek çamaşırlarının olmaması nedeniyle tedavinin olumlu netice veremeyeceği, tabip tarafından belirtilmesi üzerine ilgili kurullar olan Hapishane-i Müdüriyeti, İstanbul Valiliği, Adliye Nezareti ve Dahiliye Nezareti arasında yapılan yazışmalar doğrultusunda izdihamın azaltılması ve hastalığın yayılmasını azaltmak amacıyla ilave bir mahallin acilen kiralanması gerektiği konusu gündeme gelmişti.²⁴

Hüdavendigâr Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 23 Safer 1298(25 Ocak 1881) tarihli tahriratta, Hüdavendigâr Vilayeti'nde bulunan mahkumların fazlalığı ve mevcut hapishanenin mevcudunun yetersizliğinin bulaşıcı hastalıkların ortaya çıkmasına müsait bir ortam yaratacağı endişesiyle zikrolunan hapishaneye ek olarak yeniden bir koğuş ve kerevet inşası ve diğer mahallerinin tamiri amacıyla 50.000 kuruşa ihtiyaç olduğu belirtilirken, Ohannes kalfa uhdesinde tamir faaliyetinin başlanmasına ve bahsi geçen meblağın 96 senesi muvazenesine dahil edilerek, inşaat ve tamirat tertibinden ödenmesine karar verildi.²⁵ Halep Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne gelen telgrafta da, Halep Merkez Hapishanesi'nde de tifo hastalığının ortaya çıkmasında ve sirayetinde hapishanedeki izdihamın etkili olduğu ve bundan dolayı bu yoğunluğun azaltılması için alınması gereken tedbirlerin yerine getirilmesinde gerekli olan paranın ödenmesi talep ediliyordu. Buna dair Seraskeri'yeye gönderilen 17 Cemaziyelevvel 1306(19 Ocak 1889) tarihli tezkire doğrultusunda, hapishanedeki izdihamın azaltılması için mahkumların hükümet yakınındaki mahalle hemen nakliyle gereken tamiratın da yapılması ve jandarma taburuna ilaveten geçici olarak 80 zaptiye, evvelce tayin olunan 6 gardiyana ilaveten yüz elliser kuruş maaşla 10 gardiyan daha istihdam edilmesi isteniyordu. Ayrıca şehrin dışında hasta mahkumların tedavileri için iki adet hastane için askeri doktorlardan Binbaşı Tabip Abdullah Efendi'nin 600, Eczacı İlyas Efendi'nin 300, Tabip Selim Efendi'nin 400 ve Eczacı Fetullah Efendi'nin

²³BOA, İ.HUS,16/1.1, 1 Eylül 1893(20 Ağustos 1309).

²⁴BOA, DH.MB.HPS,106/10.1, 4 Nisan 1916(22 Mart 1332); BOA, DH.MB.HPS,106/10.2, 13 Mart 1916(8 CA 1334/29 Şubat 1331).

²⁵BOA, ŞD,1537/19, 25 Ocak 1881(23 S 1298).

200 kuruş maaşlarla tayinleri yapılırken, hastalar ağasına 500 kuruş maaş tahsis edildi. Bu maaşların ise ilgili yılın, Kanunuevvel ayının 28. Gününden itibaren ödenmesi amacıyla izin verilmesi istenmişti. Zikrolunan hastalığın yok edilmesi için sıhhi levazım ihtiyacı ve tedbirler münasip görünmüş olup ancak geçici olarak istihdam edilmek istenen 80 jandarmanın çok fazla olabileceği belirtilmişti. Bununla birlikte hastalığın yok edilmesine kadar meblağın karşılanması amacıyla vilayete telgraf yazılarak izin verildi ve bu hususla ilgili olarak Dahiliye ve Mebani Nezaretî'ne de malumat verildi.²⁶ Mahkum sayısının fazlalığının, sağlıksız bir ortam yarattığı bir başka hapisane Kütahya Hapishanesi idi. Olumsuz şartlar nedeniyle 1908 yılı içerisinde tifo salgını baş göstermiş ve hatta salgın şehre de yayılarak hastalığa yakalanan sayısı 300'e ulaşmıştı.²⁷ Sadaret'ten, Seraskeri'ye gönderilen telgrafta, Kütahya Sancağı'nda zuhur edip günde üç dört defa kişiye bulaşan tifo hastalığının şiddetini hafifletme ve sirayetini engellemek için hapishanenin izdihamının hafifletilmesi için Kütahya'da mevcut olan ve halihazırda askeri hizmette kullanılmayan kışlanın muvakkaten kullanılması amacıyla Ordu-yu Humayun Kumandanlığı'na talepte bulunulmuştu. Ancak bu talep Ordu-yu Humayun tarafından kabul edilmemişti. Ancak bölgede bundan başka acilen kullanılmak üzere münasip bir mahal tedariki mümkün olmadığı, hastalığın kasabaya sirayeti endişesi ve ahali arasında da vefat meydana gelebileceği endişesi sıhhiye memurları tarafından dile getirilince, kışlanın, mahkumların tedavileri amacıyla hastane olarak kullanılmasına dair gerekenin yapılması hususu, Kütahya Sancağı Meclis İdaresince Hüdavendigâr Vilayeti'ne bildirildi. Ordu-yu Humayun tarafından kışlanın tamiratının yapılmasıyla, kışla, muvakkaten hastane olarak kullanılmaya başlandı.²⁸ Buradaki örneklerden hareketle salgını azaltma adına yoğunluğu azaltma çalışmalarının en iyi şekilde yürütülmeye çalışıldığı ve nüfusun seyreltilerek, hastalıkların mahkumlar arasında daha fazla yayılmasının önüne geçilmeye çalışıldığı anlaşılmaktadır.

2.2. Fennî Uygulamalar, Hastane Yapımı ve Tedavi Hizmetleri

Salgınların ortaya çıkmasında ve özellikle de yayılmasında en önemli faktör olan kalabalığın azaltılmasının yanında, teknik cihazlarla hastalıkların teşhisi ile bir an evvel tedavilerin başlatılması da önem arz ediyordu. Dolayısıyla

²⁶BOA, MV, 39/34, 21 Ocak 1889(19 CA 1306).

²⁷BOA, BEO, 3299/247383, 25 Nisan 1908(23 RA 1326/12 Nisan 1324).

²⁸BOA, BEO,3291/2467591, 10 Nisan 1908(8 RA 1326/28 Mart 1324).

İstanbul vali vekili, Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği 2 Haziran 1332(15 Haziran 1916) tarihli tezkirede, Hapishane-i Umumi Müdüriyeti'nin bulaşıcı hastalığa karşı alınacak tedbirler bağlamında konuya dair teknik cihaz talebini iletmişti. Buna göre taşra Hapishaneleriyle komşu liva hapishanelerinden her gün gelmekte olan hasta mahkumların ekserisinin bulaşıcı hastalıklara yakalanmış olduğu, söz konusu olan bulaşıcı hastalığın teşhisi faaliyetlerinin şimdiye kadar Bakteriyolojihane vasıtasıyla icra edildiği belirtilirken, bu yöntemin geçici olarak fayda sağladığı dile getiriliyordu. Ancak hastalığın bir an önce önlenmesi adına hastalığın günü gününe teşhis edilmesi ve uygulanacak tedbirlerin aksamaması için Hapishane-i Umumi Hastanesi'ne 30 lira değerinde olan bir adet Zayes Mikroskobunun satın alınmasının daha uygun olacağı ve bu konuda nezaretin izin vermesi gerektiği belirtilmişti.²⁹ Böylece hastalıkların teşhisi vasıtasıyla tedavi sürecinin hız kazanması sağlanacaktı.

Salgınlar sırasında hapishanelerin mevcut sağlık koşullarının yetersizliği gün yüzüne çıkabiliyordu. Özellikle de hastaların tedavisi amacıyla hastane olarak kullanılacak ilave binaların tedarikine ihtiyaç duyuluyordu. Ancak Osmanlı vilayetlerindeki hapishanelerin tümünde, ülkenin içinde bulunduğu savaş koşulları ve mali yetersizlikler nedeniyle hapishane hastaneleri kurmak mümkün olamamıştı. Dolayısıyla hasta mahkumların tedavileri hapishane şartlarında çok zor gerçekleştirilmekte, hastaneye sevk edilenlerin de ayrıca firar etme tehlikesi ortaya çıkabilmekteydi.³⁰ Mesela bu bağlamda Kütahya Hapishanesinde yöneticiler, 20 Şubat 1916 tarihinde Dahiliye Nezareti'ne bir tahrirat göndererek, hapishanede bir hastane inşası için tahsisat talebinde bulunmuşlardı. Nezaret ise tahsisatın karşılığı bulunursa, tahsisatı göndereceğini ifade etmişti.³¹ Hüdavendigâr Valisi Mehmet Osman Bey tarafından 16 Mart 1914 tarihinde Dahiliye Nezareti'ne gönderilen tahriratta ise Kütahya hapishanesinin 400 kişilik kapasitesi olmasına karşın 600 kişiye ulaşıldığını, bazı mahkumların verem ve frengi gibi bulaşıcı hastalıklara yakalandığını dile getirmişti. Ayrıca hastalığın diğer mahkumlara da bulaşabileceği üzerinde durmuş ve hastaların ayrı bir yerde tedavi olması gerektiğini ifade ederek, hapishanenin müdür odasıyla, kömürlük diye kabul edilen mahallin üzerine yirmi beş yataklı bir hastane yapılmasını talep etmişti.³²

²⁹BOA, DH.MB.HPS,75/33, 15 Haziran 1916(13 Ş 1334/2 Haziran 1332).

³⁰Ayşe Ö. Kızıkan, *Osmanlı'da Kadın Hapishaneleri ve Kadın Mahkumlar (1839-1922)*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Isparta, 2011, s.95.

³¹BOA, DH.MKT,1061/37,24 MART 1906(28 M 1324/11 MART 1322).

³²BOA, DH.MB.HPS,23/10,25 MART 1914(27 R 1332/12 MART 1330).

Bu talep üzerine bir keşif evrakı hazırlanıp, yapım masrafı olan 4874.62 kuruş meblağ ve hastanenin planı Hüdavendigar Vilayeti vasıtasıyla Dahiliye Nezaretine gönderilmişti. Nezaret; bu planı inceleyerek, meblağı uygun gördüğünü, 2 Ağustos 1914 tarihli bir tebliğle iletmişti.³³ Buna benzer bir gelişmenin yine Muğla Vilayeti'nde yaşandığı anlaşılmaktadır. Muğla Hapishanesi Müdürlüğü'nden, Sadaret'e, yazılan tezkirede, üç ay hapis cezasıyla mahkûm olarak Muğla hapishanesinde bulunan bir kadının duçar olduğu hastalıktan dolayı ayrı bir odada bulundurulması veya evinde tedavi ettirilmesi gerekliliği belediye tabiplerinden bir rapor ile beyan edilmişti. Sadareten gelen cevapta; mahkumlardan hasta olanların, evlerinde tedavileri hakkında yürürlükte olan bir kanun olmadığı belirtilmişti. Ancak Adliye Müdde-i Umumi Muavinliği ise odadan ibaret olan hapishanede de bulaşıcı hastalığa duçar olanların bulundurulmasının doğru olmayacağı nedeniyle acilen bir hastanenin tedariki veya hem hastane hem de hapishane olarak kullanılmak üzere birkaç odalı bir hanenin kiralanmasını ifade etmişti. Dolayısıyla nisa (kadın) hapishanesinin icara-i bakiyesi olan 30 ve kadın gardiyanın maaşı olan 150 kuruş birleştirilerek, 100 kuruşunun kira bedeli ve 50 kuruşunun da tayin edilecek mutemet bir kadına tahsisi ile bir hane tedariki mümkün olacağı belirtildi. İlgili hususla ilgili olarak gerekenin yapılmasına müsaade edilmesi talebi, Aydın Vilayeti'nden 29 Kanunusani 1315(10 Şubat 1900) tarihli bir tahriratla bildirildi. Bunun üzerine hapishane kira bedeli ile gardiyanının maaşının umur-ı iradeden verilmesi gerektiği muhasebeden bildirilmişti.³⁴ Dolayısıyla bu gelişmeler, son dönem Osmanlı hapishanelerinin içinde bulunduğu fizikî koşulların yetersizliğini ve yetkililerin buna rağmen salgınlar durumunda mahkumlar için ellerinden gelen çabayı ortaya koyduğunu göstermesi bakımından dikkate değerdir.

Hastaların tedavileri bağlamında hastane unsuru elzem olmakla beraber hastaların tedavisi de bir o kadar önemliydi. Nitekim Nezaretten, Hapishane-i Umumi ve Tevkifhane Müdüriyeti'ne gönderilen tezkirede, geçici olarak hapis olan kadınlar arasında bulaşıcı hastalık ve bilhassa zührevi hastalık olup olmadığının bilinmesi zorunluluğundan dolayı kadınların hızlı bir şekilde muayene ettirilmesi amacıyla kadınların isimlerini ve müptela oldukları bulaşıcı hastalığın ne olduğunu belirten bir raporun gönderilmesi istenmişti.³⁵ Böylece

³³BOA, DH.MB.HPS,113/3,2 AĞUSTOS 1914 (10 N 1332/20 TEMMUZ 1330).

³⁴BOA, DH.MKT,2335/102.1, 23 Şubat 1901 (4 ZA 1318/10 Şubat 1316).

³⁵BOA, MB.HPS,98/35, 20 Aralık 1919 (20 Kanunuevvel 1335).

hastaların kim olduğu tespit edilip müdahalenin erken yapılması sağlanabilecekti.

Sıhhiye Nezaretî'ne yazılan telgrafta, Dersaadet Tevkifhanesi'nde rahatsızlığı sonucunda Hapishane-i Umumi Hastanesi'ne nakil edilmiş olan bir mahkumun kusma ve ishal gibi belirtiler doğrultusunda hastane ve daire-i zabtiye tabiplerinin yaptıkları muayene neticesinde, mahkumda bulaşıcı bir hastalık olduğunu gösterir belirtiler görülmemiş ise de gerekli olan tedbirlerin alınması gerektiği düşünülerek, daire-i belediyeden bir tabip çağrılmasının ve tedavisine devam edilmesinin iyi olacağı belirtilmişti.³⁶ Bir başka vaka da Polis Müdüriyeti'nden Dahiliye Nezaretî'ne yazılan telgrafta yer almaktadır. Zaptiye memurlarına hakaret suçundan bir ay süreyle mahkûm olan Horbiyanos ve arkadaşı Maksoryan'ın bulaşıcı bir hastalığa yakalanmış olması nedeniyle tedavi edilmek amacıyla Hapishane-i Umumi Hastanesi'ne kabulü ve gerekenin yapılması talep ediliyordu.³⁷ Yine Dersaadet'te Hapishane-i Umumi Müdür Muavini'nin, Hapishaneler İdare-i Umumiye Müdüriyeti'ne yazdığı telgrafta, hastane sertabipliği tarafından yazılmış olan 4 Nisan 1336(4 Nisan 1920) tarihli bir rapordan bahsedilmektedir. Söz konusu bu raporda, Hapishane-i Umumi'nin tersane kısmında hırsızlıktan dolayı bir seneye mahkum olan Mehmet bin Ahmet'in humma-i racia'ya duçar olduğu, icap eden fenni tedbirlerin tatbik edilmesi amacıyla hastaneye götürüldüğü ve hastanın tedavisinin yapıldığı belirtiliyordu.³⁸ Yine Polis Müdüriyeti'nden Dahiliye Nezaretî'ne gönderilen bir başka telgrafta ise mahkumlardan Aram Papavyanın frengi hastalığına yakalanmış olmasından dolayı tedavisinin yapılmasının elzem olduğu, dolayısıyla hastaneye kabulü talep edilmişti. Bunun üzerine Dahiliye Nezaretî'nin de Hapishane Müdüriyeti ile yaptığı görüşmeler neticesinde bu mahkûmun tedavisi için hastaneye kabulü gerçekleşmiş ve tedavisine başlanmıştı. Ayrıca tedavi sırasında firar etmesini engelleyici önlemlerin de alınması yoluna gidildiği de anlaşılmaktadır.³⁹ Bu minvalde Hapishane-i Umumi'ye gelişinin ertesi günü rahatsızlanarak hastaneye yatırılan mahkûm Kasımpaşalı Süleyman bin Salih'in hafif surette çiçek hastalığına yakalanmış olduğu, hastalığının fazla şiddetli olmadığı ve aşılarının yapılması

³⁶BOA, ZB,469/167, 12 Haziran 1906 (30 Mayıs 1322).

³⁷BOA, DH.MB.HPS.M, 45/2, 17 Şubat 1921 (17 Şubat 1337).

³⁸BOA, DH.MB.HPS.M, 42/28.1, 4 Nisan 1920 (4 Nisan 1336).

³⁹BOA, DH.MB.HPS, 135/49.1, 28 Şubat 1913(15 Şubat 1328).

suretiyle tedavisine başlandığı Sertabibin 6 Haziran 1338(6 Haziran 1922) tarihli raporunda belirtilmişti.⁴⁰

İstanbul vali vekilinin, Dahiliye Nezareti'ne, 15 Teşrinisani 1335(15 Kasım 1919) tarihli telgrafında, Beyoğlu Tevkifhanesi'nden Hapishane-i Umumi'ye nakledilen Kırmılı 13 mahkumdan birisinde veba hastalığı müşahede edilmesi üzerine derhal Emrâz-ı Sariye Mücadele Heyeti'nin olaydan haberdar edildiği, hastanın mücadele heyeti tarafından hastaneye nakil ve aynı koğuşta bulunan mahkumların da tecrit edilip, mahallin dezenfekte çalışmalarının yapıldığı ve Hapishane-i Umumi'nin muhafazasına memur müteferrika jandarma bölüğü efradıyla Galatasaray Tevkifhanesi'nin muhafazasına memur jandarma karakolu efradına veba aşısı yapıldığı alay tabibi tarafından gönderilen rapordan anlaşılmaktadır. Bununla birlikte veba hastalığı müşahede edilmiş mahkumların muayenelerinin sonucunda menfi netice alındığı ve bunların 24 saat sonra ikinci muayenesinin de yapılacağı, İstanbul Jandarma Taburu Kumandanlığı'nın tebliğine atfen Dersaadet Jandarma Alayı Kumandanlığı'na bildirilmiřti⁴¹. Bu vakalar; hükümetin ve ilgili kurumların, salgın hastalıklar karşısında muzdarip olan hasta mahkumların iyileşmesi yönünde yaptıkları hizmetler neticesinde, mahkumların sağlığının en iyi şekilde muhafaza edilmeye çalışıldığını göstermektedir. Buradan hareketle yukarıda bahsedilen uygulamalar neticesinde hastalıkların sirayetinin azaltılmasında başarı sağlandığını gösteren gelişmeler de yaşanıyordu. Mesela, İstanbul vali vekilinin, Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği tezkirede, bir süredir Hapishane-i Umumi'de zuhur eden tifo ve humma-i racia hastalıklarının görüldüğünün anlaşılması üzerine alınan tedbirlerden dolayı şimdilik sekiz günden beri yeni bir vaka meydana gelmediği ve bu suretle bu hastalıklara karşı yapılan mücadelenin son bulduğuna dair baştabiplik raporunun kendilerine gönderildiği ifade ediliyordu⁴².

26 Eylül 1323(9 Ekim 1907) tarihinde Hapishane-i Umumi Hastanesi Tabibi Sadaret'e gönderdiği raporunda, Hapishane-i Umumi'deki hastaların sayısı hakkında verdiği raporda; 7 kişi mahkûm dairesinden, 4 kişi mücrim dairesinden, 9 kişi tevkifhaneden, 2 kişi müteferrikadan ve 1 polis olmak üzere 25 hasta olduğu belirtiliyordu. Bu hastaların hastanede tedavi edildiğini ve ölüm vakası meydana gelmediğini hatta hastaların iyileşmeye başladığını

⁴⁰BOA, DH.MB.HPS.M, 3, 6 Haziran 1922(6 Haziran 1338).

⁴¹BOA, DH.MB.HPS.M, 40/62.1, 15 Kasım 1919(15 Teşrinisani 1335).

⁴²BOA, DH.MB.HPS, 77/17.2, 14 Haziran 1917(23 ř 1335 /14 Haziran 1333).

belirtiyordu. Buna ilaveten Hapishane-i Umumi koğuşlarının da temizliğine itina gösterildiğinden ve sıhhi ortamın sağlanmaya çalışıldığından bahsediyordu.⁴³ Ayrıca hasta sayısının artması endişesinden dolayı hastanenin tamirinin tamamlanması amacıyla maddi yardım talebinde bulunmuştu.⁴⁴ Bu konuya dair Dahiliye Nezareti'nden, Zaptiye Nezareti'ne yazılan tezkirede, -29 Eylül 1323(12 Ekim 1907) tarihli tezkireye cevaben kaleme alınan bilgide-Hapishane-i Umumi koğuşları dahilindeki mahkumlara mahsus hastanenin sıhhi temizliği, bazı mahallerinin tamiri ve hastalar için gerekli olacak bazı levazımın yenilenmesi ve tamamlanması amacıyla gerekli olan 40.000 kuruşun bir defaya mahsus olmak üzere nezaret bütçesine dahil olan sene-i haliye elbise tahsisatından verilmek üzere, tamirat ve inşaat tertibatına ilave edilerek hazinece ödenmesi hususu şura-yı devlet kararıyla 6 Teşrinievvel 1323(19 Ekim 1907) tarihli buyruldu ile yerine getirildi.⁴⁵ Yukarıdaki vakadan hükümetin, ilgili dönemde ekonomik anlamda zorluk içerisinde olmasına rağmen tahsisat konusunda duyarlı davrandığı ve sağlık hizmetlerinin aksamasını önlemeye çalıştığı anlaşılmaktadır.

2.3. Dezenfekte Çalışmaları ve Hastaların Tecridi

Bulaşıcı hastalıkların oluşmasını önleme ve yayılmasını engellemede sıhhi önlemler içerisinde mekanların ve insanların temizliği konusu yer aldığından, hükümetin bu bilinçle hareket ettiği anlaşılmaktadır. Nitekim Yıldız Saray-ı Humayun Baş Kitabet Dairesine ait bir tezkirede, Hapishane-i Umumi Hastanesi'nde tifo hastalığının şiddetli surette devam etmekte olduğu ve hastaların tedavilerine itina gösterilmesiyle birlikte hastanede yapılması gereken temizlik ve dezenfekte çalışmalarına itina gösterilmesi ve eksiklikler var ise giderilmesi yönünde uyarılar yapıldığı anlaşılmaktadır.⁴⁶ Mesela bu bağlamda Şehremini Habip Bey de Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği 17 Haziran 1335(17 Haziran 1919) tarihli telgrafında, temizliğin önemine dikkat çekerken, Hapishane-i Umumi'de susuzluk yüzünden son derece müşkülât içinde bulunduğu ve bu durumun yaz mevsimi hasebiyle çeşitli bulaşıcı hastalıkların zuhur ve intişarına mühim bir sebep teşkil edeceğini, iki aydan beri hapishanenin su ihtiyacını karşılama konusundaki müracaatların yapılmış

⁴³BOA, ZB,23/9.1, 9 Ekim 1907(26 Eylül 1323).

⁴⁴BOA, ZB,23/9.2, 9 Ekim 1907(26 Eylül 1323).

⁴⁵BOA, ZB,23/9.2, 16 Kasım 1907 (10 L 1325/3 Teşrinisani 1323).

⁴⁶BOA, ZB,31/54.1, 23 Aralık 1911(10 Kanunuevvel 1327).

olmasına rağmen henüz bir netice alınmadığını belirtiyordu. Dolayısıyla bu sıralarda adem-i taharet ve nezafet sebebiyle mahkumlar arasında emrâz-ı sariyenin artmakta olduğu görüldüğünden ileride önü alınamayacak bir vahamete meydan verilmemek üzere hapishaneye bir an evvel kafi derecede su isalesi meselesinin neticeye bağlanması gerektiğini ifade ediyordu.⁴⁷ İlgililerin dezenfekte konusunda duyarlılığını gösteren bir başka konuda şöyle cereyan etmişti. Hapishane-i Umumi'den Hapishaneler İdare-i Umumiyesi Müdüriyeti'ne yazılan telgrafta, tamire ihtiyacı olan hamamın henüz tamir edilememesi hasebiyle bir hayli zamandan beri mahkumların yıkanamadığı, hapishanede adem-i taharetsizlik yüzünden bulaşıcı hastalıkların zuhuru da olabileceğinden mahkumların muntazaman yıkanmasının, dezenfekte açısından gerekli olduğu belirtilmiş ve hızlı bir şekilde hamamın tamiratının yapılmasının elzem olduğu dile getiriliyordu. Hatta hapishane sertabibinin dahi hapishanenin dezenfekte edilmesi açısından hamamın yapılmasının elzem olduğunu raporunda belirttiği ifade ediliyordu.⁴⁸

Hastalıkların önlenmesi hususundaki hijyen çalışmalarının, İstanbul ile sınırlı kalmayıp farklı vilayetlerdeki hapishanelerde de yürütüldüğü anlaşılmaktadır. Mesela Adliye ve Mezahip Nezareti'nden, Dahiliye Nezareti'ne gönderilen tezkirede, Beyrut Merkez Hapishanesi ve buna bağlı olan diğer hapishane ve tevkifhanelerin, kontenjandan daha fazla mahkumla dolduğu, mahkumlara günlük ancak iki yüz dirhem ekmek verilebildiği ve bazı vakitlerde bu miktarın dahi verilemediği belirtiliyordu. Ayrıca elbise vb. temizlik işlerine de özen gösterilememesi nedeniyle her gün vefat olaylarının meydana geldiği dile getiriliyordu. Merkez Hapishane ve Tevkifhanesindeki fukara mahkumlar için 150 adet gömlek yapılması gerektiği ve beş on günde bir elbiselerinin temizliği için aylık beş kıyye sabun ve altmış okka hatb(odun) verilmesi hakkında vilayete yapılan müracaatlarda maddi yardımların yetersiz kalması ve mahkumlar arasında izdiham ve sefaletten dolayı lekeli humma hastalığı zuhur ettiği dile getiriliyordu. Buna ilaveten Beyrut'ta mevcut tifüsün dahi sirayetinin olma ihtimalinden dolayı gerekenlerin hızlı bir şekilde yerine getirilmesi talebi Beyrut İstinaf Müdde-i Umumiliği'nin 11 Kanunusani 1332(24 Ocak 1917) tarihli telgrafla bildirilmişti. Mahkumların bu suretle açlık, pislikten dolayı hastalığa yakalanması ve sonuç olarak hayatlarının da tehlikeye

⁴⁷BOA, DH.MB.HPS.M, 38/57.1, 17 Haziran 1919 (17 Haziran 1335).

⁴⁸BOA, DH.MB.HPS.M, 51/39.1, 22 Haziran 1922(22 Haziran 1338); BOA, DH.MB.HPS.M, 51/39.2, 5 Temmuz 1922 (5 Temmuz 1338); BOA, DH.MB.HPS.M, 51/39.3, 26 Ekim 1922 (26 Teşrinievvel 1338).

atılmaması sağlanmış olacaktır. Dolayısıyla bu hususta gerekli olan maddi yardımın süratle gönderilmesi isteniyordu⁴⁹.

1919 senesinde Kütahya Hapishanesi kadın ve erkek koşullarında uyuz hastalığı ortaya çıkmıştı. Mahkumlar arasında hastalığın yayılmasını önlemek için önce kişisel önlemler ve çarelere başvurulmuştu. Ancak yeterli olmayınca, mahkumlar tabibe muayene ettirildi. Tabibin raporu doğrultusunda hasta mahkumlar önce hamama sevk edilmişler ve sonra da eşyaları etüv makinelerinde sterilize edilmişti. Bu dezenfekte çalışması sırasında mahkumların çarşı içindeki hamama götürülmeleri, hamam sahiplerini tedirgin etmiş ve hamam sahipleri gönülsüz davranmışlardı. Ayrıca nakil sırasında mahkumların firar etmesi endişe yarattığından yöneticiler, 21.752 kuruş harcanması suretiyle koşullardan birinin hamama dönüştürülmesinin daha güvenli olacağını düşünmüşlerdi. Dolayısıyla Dahiliye Nezaretî'ne bu durum iletilerek, hamam yapımına izin verilmesi istendi ve belirlenen meblağın gönderilmesi talep edildi. Nezaretten 23 Şubat 1919 tarihinde gönderilen tebliğde ise istenilen paranın gönderildiği de anlaşılmaktadır.⁵⁰ Bu örneklerden hareketle son dönemde Osmanlı hapishanelerinin içinde bulunduğu koşullardan dolayı mahkumların temizliği ve iaşesinin temini hususunda aksaklıkların yaşandığı, olumsuzluklara çözüm arandığı ve bütün bu olumsuzlar içerisinde hastalıklara karşı mahkumların dezenfekte edilmesine özen gösterilmeye çalışıldığı anlaşılmaktadır.

Hapishanedeki mahkumların temizlik başta olmak üzere diğer ihtiyaçlarının karşılanmasında yaşanan sıkıntılara ilaveten ilgililerin de görevlerini ifada yeterince ciddi davranmadığı da görülmüyordu. Mesela Dahiliye Nezaretî Mebani-i Emiriye ve Hapishaneler Dairesi Müdüriyeti'nden, Hapishane-i Umumi Müdüriyeti'ne gönderilen 22 Haziran 1336 (22 Haziran 1920) tarihli tezkirede, bulaşıcı hastalığın etkili olduğu dönemde temizliğe bir kat daha dikkat ve itina edilmesi gerekirken, Hapishane-i Umumi dahilinde bazı mahallerin temizliği hususunda özensizlik görüldüğü anlaşıldığından,

⁴⁹BOA, DH.MB.HPS, 77/38.2, 24 Ocak 1917(30 RA 1335/11 Kanunusani 1332).

⁵⁰Kütahya erkek ve kadın hapishanesindeki hamam için gerekli malzemelerin türleri ve fiyatları ayrıntılı olarak düzenlenen keşf-i evvel cetvelinde şu şekilde gösterilmiştir; Erkek hamamına mahsus büyük soba 1500 kuruş, soba borusu ve dirseği 1000 kuruş, Ocak bacasının yeniden yapılması için 1152 kuruş, hamam içine yeniden taş döşenmesi için 6400 kuruş, büyük bakır kazan 3000 kuruş; kadınlar hamamı için küçük soba 1000 kuruş, soba borusu ve dirsek 600 kuruş, küçük bakır kazan 2000 kuruş, Çamaşırılık yolu duvar yapımı 2700 kuruş, zemine taş döşeme 2400 kuruştur. Bunlara usta ve amele ücretleri de dahil edilmiştir. BOA, DH.MB.HPS.M, 55/28,19 Ağustos 1919(22 ZA 1337/19 Ağustos 1335).

mevsim itibarıyla bulaşıcı bir hastalık zuhuruna meydan verilmemesi için temizliğe ciddi bir şekilde itina gösterilmesi isteniyordu.⁵¹ Dolayısıyla temizlik meselesinin hastalıkların zuhurunda temel teşkil eden faktör olduğu bilinciyle, bu konuya ilgililerin daha duyarlı yaklaştığı anlaşılmaktadır.

Salgın hastalıkların ortaya çıkması ve yayılmasında temizlik faktörünün yanında, hastalığın yayılmasını önlemede diğer bir faktör de hastaların tecridi meselesiydi. Dolayısıyla hükümetin ve ilgili kurumların, salgınlar sırasında bu yöntemi hapisanelerde titiz bir şekilde uygulamaya çalıştığına tanık olmaktadır. Örneğin, Kastamonu Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne, yazılan 18 Kanunuevvel 1320(31 Aralık 1904) tarihli telgrafta, Gerede Kazası'nda tifo hastalığından dolayı mahkumların izdihamını azaltmak ve hastaların tecridinde kullanmak amacıyla bir hanenin kiralanması gerektiği ve kirasının da hapisaneler tahsisatından ödenmesi gerektiği talep ediliyordu.⁵²

1905 senesinde Konya Vilayeti Koçhisar Kazası Hapishanesi'nde hapisanenin darlığı ve mahkumların yoğunluğu nedeniyle bulaşıcı hastalıkların ortaya çıktığı ve bir mahkûmun öldüğü, 16 mahkumun ağır şekilde hastalığa yakalandığı ve hastalığın diğer mahkumlara sirayet etme tehlikesinden dolayı yeni bir hapisane inşası gerekliliği konusu, vilayet İstinaf Müdde-i Umumiliği'nden Adliye Nezareti'ne bildirilmişti. Aynı zamanda gelişmeler hakkında Dahiliye Nezareti de bilgilendirilmişti. Bunun üzerine nezaretten Konya Vilayeti'ne yazılan cevabi telgrafta, hastalığa karşı gerekli tedbirlerin alınması ve hastalara gerekli tedavilerin yapılması talep edilmişti.⁵³ 12 Mayıs 1335(12 Mayıs 1919) tarihli telgrafta ise bir başka vakanın yaşandığı Yozgat vilayetinden bir bilgiye rastlamaktayız. Şöyle ki Yozgat Hapishane ve Tevkifhanesi'nde lekeli hummanın zuhur ettiği ve bu hastalığa karşı başlatılan tedavinin, tabibin hastalığı nedeniyle yarıda kaldığı ve hasta olan mahkumların tedaviden mahrum kalmaları nedeniyle günde 25 vefat vuku bulduğu, Adliye Nezareti'ne bildirilmişti. Nezaretten gelen tebliğde ise hastaların hemen tecridiyle sıhhi tedbirlerin alınarak, hastalığın izalesi için ne gerekiyorsa acilen yapılması ve sonucunun bildirilmesi istenmişti.⁵⁴ Adliye ve Mezahip Nezareti Umur-ı Cezaiye Müdüriyeti de Yozgat Hapishanesi'ndeki vakayla ilgili olarak gerekenin yapılması noktasında hapisane müdüriyetini uyardıklarına dair

⁵¹BOA, DH.MB.HPS, 82/14, 22 Haziran 1920 (22 Haziran 1336).

⁵²BOA, DH.MKT, 924/55.1, 17 Ocak 1905 (11 ZA 1322/4 Kanunusani 1320).

⁵³BOA, DH. TMIK.S, 58/42.1, 24 Mayıs 1905(19 RA 1323/ 11 Mayıs 1321); BOA,DH.TMIK.S,58/42.2, 8 Haziran 1905(4 RA 1323/26 Mayıs 1321).

⁵⁴BOA, DH.MB.HPS,80/60.1, 13 Mayıs 1919 (13 Mayıs 1335).

Dahiliye Nezaretini bilgilendirmişti.⁵⁵ Bu vakalar bulaşıcı hastalıkların salgın bir hale dönüşünün yarattığı vahim sonuçları göstermesi bakımından dikkate değer olup, tedaviler sırasında da hekim sayısının olağan durumdan daha fazla olması gerektiğini bize göstermiştir.

Hastaların tecridi meselesinde hapishanelerin mevcut fizikî koşulları nedeniyle zaman zaman sıkıntılar yaşanabiliyordu. Örneğin 1914 yılında Giresun Kazası Hapishanesi Müdürlüğü, mahkumların bazılarında tifo hastalığına yakalanan kişilerin var olduğu bilgisini, Vilayet İstinaf Müdde-i Umumiliği'ne, oradan da Adliye Nezaretine iletmışti. Akabinde bu bilgi Adliye Nezaretinden Trabzon Vilayeti'ne bildirilen telgrafta, hastaların tedavisi için gerekli olan fenni tedbirlerin alınması ve hastalığın yayılmasının engellenmesi istendi. Bunun üzerine Trabzon Vilayeti'nden Dahiliye Nezaretine gönderilen telgrafta, hapishanede şimdilik tifo hastalığının yayılmadığı, hastaların tedavisi için gerekli olan işlemlerin yapılacağı ve yayılmanın önüne geçileceği belirtilmişti. Ancak bunları tecrit edebilecek bir mahallin olmadığı dile getirildi. Hapishanenin çok kalabalık olmasının, hastalığın yayılmasına yol açabileceği nedeniyle hastaların tecridi için ayrı bir mahallin yapılması gerektiği, belirtiliyordu. Bunun için de Trabzon valisinin bildirdiğine göre vilayet bütçesinden bulaşıcı hastalıklar için ayrılan 3.000 kuruşun gönderilerek, barakaların inşa edilmeye başlandığı belirtiliyordu.⁵⁶ Böylece hastaların tecridi gerçekleşecek ve hastalığın sirayeti önlenebilecekti. 1904 senesi içerisinde, Selanik Hapishanesi'nde de çiçek hastalığına yakalanmış olan üç hasta mahkûmun diğerlerinden ayrı bir yere yatırılması gerektiğinden hapishane hastanesinin birinci kapısına yakın olan odaya yatırıldıkları ve bu suretle hastalığın yayılmasının önüne bir nebze de olsa geçildiği bildirildi.⁵⁷

Tecrit sırasında bir diğer konu dışarıdaki vakalardan dolayı hapishaneye hastalığın yayılmasını önleme çabasıydı. Bu konuya dair bir vakanın İstanbul'da yaşandığı anlaşılmaktadır. Mesela 1914 senesinde Anbarlı Ahalisinden olduğunu beyan eden Anekli Veled Astaviri, İstanbul Hapishane-i Umumi'de mahkûm olan dayısı Pavli veledi Anastas'ı ziyaret etmek istediğini hapishane idaresine bir arzuhal ile bildirmişti. Ancak İstanbul'daki kolera

⁵⁵BOA, DH.MB.HPS,80/60.2, 12 Mayıs 1919 (11 Şaban 1337/12 Mayıs 1335).

⁵⁶BOA, DH.MB.HPS, 96/48.1, 10 Haziran 1914(16 B 1332/28 Mayıs 1330); BOA, DH.MB.HPS, 96/48, 6 Haziran 1914(12 B 1332/24 Mayıs 1330)/ BOA, DH.MB.HPS, 96/48.3, 16 Temmuz 1914(3 Temmuz 1330)/ BOA, DH.MB.HPS, 96/48.4, 30 Haziran 1914(17 Haziran 1330).

⁵⁷BOA, TFR.I.SL, 29/2872.1.1, 25 Ocak 1904(12 Kanunusani 1319).

salgınından dolayı hapishane tabiplerinin, hapishane dahiline hastalığın sirayeti endişesi nedeniyle mahkumların ziyaretini yasakladığı gerekçesiyle, Astaviri'nin dayısını ziyarete izin verilmediği anlaşılmaktadır.⁵⁸ Ayrıca yine Hapishane-i Umumi'den, Hapishaneler Müdüriyeti'ne iletilen yazıda, hastanede hafif şiddette çiçek salgını nedeniyle Hapishane-i Umumi'ye dahil edilecek mahkumların on gün müddetle karantinaya tabi tutulmaları ve daha sonra şehirden yayılmaya başlayan bulaşıcı hastalığın hapishaneye sirayetine engel olmak için karantinanın zaruri görüldüğü, Sertabipliğin 6 Haziran 1338(6 Haziran 1922) tarihli raporunda belirtilmişti. Dolayısıyla iç bahçedeki pavyon koğuşunun muvakkaten karantinahane olarak kullanılması ve yeniden gelecek olan mahkumların hastalığın sonlanmasına kadar burada muhafaza edilmesinin sıhhi açıdan daha uygun olacağı belirtilmişti.⁵⁹

Salgınlar sırasında diğer bir sorun; hapishane ortamında aynı ortamı paylaştıkları için hapishanedeki personellerin de hastalığa yakalanma riskiydi. Bundan dolayı hükümetin personelin de tecridi konusuna özen gösterdiği anlaşılmaktadır. Mesela Yıldız Sarayı Baş Kitabet Dairesinden yazılan 23 Ağustos 1309(4 Eylül 1893) tarihli bir tezkirede, Hapishane-i Umumi'de muhafazaya memur üç askerın gece rahatsızlanması sonucunda muayene edilmesi ve muayeneye dair raporun da Zaptiye Nezareti'nden bildirilmesi sonucunda, Hapishane-i Umumi Sıhhiye Komisyonu'nun kararıyla, bu kişilerin ihtiyaten kordon altına alındığı arz edilmişti. Bahsi geçen raporun neticesinde hastanın ahvaline nazaran kendisinde bulaşıcı bir hastalığın olup olmadığı konusunda kesin bir karar verilemeyeceği bildirilmişti. Buna ilaveten hastanın ahvaline uygun olarak kordonun devamıyla birlikte hastalığın bulunduğu mahalde hastalığın da bertaraf edilmesi amacıyla icap eden tedbirlerin de kusursuz bir şekilde yerine getirilmesi hususunda pek ziyade dikkat ve itina edilmesi gerektiği belirtilmişti.⁶⁰

Salgın döneminde tecrit uygulaması sırasında gerek mekânsal gerek iaşe gerekse davaların yürütülmesindeki sıkıntılar gibi aksaklıkların birlikte yaşandığı durumlar da yaşanıyordu. Bu bağlamda Adliye ve Mezahip Nezareti Umur-ı Cezaiye Müdüriyeti'nin, Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği 28 Haziran 1332(11 Temmuz 1916) tarihli bir tezkirede, Hüdavendigâr İstinaf Müdde-i Umumiliği'nden gelen tahriratta geçen vaka şu şekilde dile getirilmiştir.

⁵⁸BOA, DH.MB.HPS.M, 9/53.1, 21 Aralık 1913(8 Kanunuevvel 1329).

⁵⁹BOA, DH.MB.HPS.M, 49/35.2, 6 Haziran 1922(6 Haziran 1338).

⁶⁰BOA, İ.HUS, 15/134, 4 Eylül 1893 (22 S 1311/23 Ağustos 1309).

Hüdavendigâr Merkez Hapishane ve Tevkifhanesi'nde bulaşıcı hastalıkların zuhuruna binaen önce 14 gün müddetle kordon uygulamasıyla hastalığın önlenmeye çalışıldığı, ancak hastalığın önlenememesi nedeniyle kordonun tekrar 14 gün müddetle uzatıldığı bildiriliyordu. Sağlık açısından son derece kötü ve çok yoğun nüfusu bulunan vilayet hapishanesine, diğer kazalardan gelen cinayet suçlularının da dahil edilmesiyle yoğunluğun bir kat daha arttığı ve mahkumların tayinatının yarısının verilmesi zorunluluğu doğduğundan, halihazırdaki şartlar dahilinde sadece kordon uygulamasıyla hastalığın defî ve izalesinin mümkün olamayacağı belirtiliyordu. Ayrıca hastalık ve karantinadan dolayı mahkemelerin sekteye uğradığı da belirtilmişti. Bundan dolayı mevcut hastalığın bir an evvel defî amacıyla alınması gerekli olan fennî tedbirlerin yerine getirilmesi ve hapishaneye gelenlerin tevkifleri için kordon altına alınmış olan mahalden başka bir yer tedarik edilerek, gelenlerin oraya yerleştirilmeleri ve mahkumlara verilmekte olan tayinatın da tam olarak verilmesi hususunda da nezaretten izin isteniyordu.

Adliye Nazırı Vekili, Hüdavendigâr İstinaf Müdde-i Umumiliği'nden ikinci kez gelen tahriratta da merkez tevkifhanesinden Bursa hastanesine sevk edilen hastalardan Şakiroğlu Kerim ile Saitoğlu Halil'in lekeli hummaya yakalandıklarının tahlil sonuçlarından anlaşılması üzerine hastalığın ortaya çıkışından sonra on dört gün daha kordon altında kaldıklarını belirtirken, salgının genel seyri hakkında ise bundan önce iki ayı aşkın bir zaman uygulanan kordonun da iyi bir sonuç vermediği de belirtiliyordu. Buna ilaveten kordonun yenilenmesi ve uzatılmasının, adliye dairelerinin muamelelerinin tehirine yol açmaması amacıyla gereken önlemlerin alınması gerekliliği üzerinde duruluyordu. Hüdavendigâr Vilayeti'nden, Dahiliye Nezareti'ne, gönderilen 25 Temmuz 1332(7 Ağustos 1916) tarihli tahrirata cevaben gelen yazıda, merkez vilayet hapishanesindeki mahkumların tayinatın muntazaman verileceği ve heyet-i sıhhiye kararı ile uygulanan kordonun da daha sonra sıhhiye heyeti kararıyla kaldırılacağı belirtilmişti.⁶¹

Tecrit uygulamaları sırasında, tecrit mekanlarının temini konusunda zaman zaman sıkıntılar da yaşanıyordu. Mesela, İzmit Hapishanesi'nde meydana gelen tifüs salgını nedeniyle bu minvalde bir sıkıntının yaşandığı anlaşılmaktadır. Nitekim Adliye ve Mezahip Nezareti Umur-ı Cezaiye

⁶¹BOA, DH.MB.HPS,75/37.2, 11 Temmuz 1916(10 N 1334/28 Haziran 1332); BOA, DH.MB.HPS,75/37.4, 19 Ağustos 1916(19 L 1334/6 Ağustos 1332);BOA, DH.MB.HPS,75/37.5, 22 Ağustos 1916 (22 L 1334/9 Ağustos 1332).

Müdüriyeti'nin, Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği 17 Şubat 1330(2Mart 1915) tarihli bir tezkirede, yirmi günden beri İzmit hapishane ve tevkifhanesinde tifüs hastalığının zuhur etmiş olmasından dolayı hapishanedeki mevcut mahkumların kasabaya bir saat mesafede bulunan ve daha önce inşa edilen barakalara nakledilmesi gündeme gelmişti. Söz konusu vakanın seyri şu şekilde cereyan etmişti; Mahkumların karışımının engellenmesi, hapishanenin dezenfeksiyonundan sonra barakaların inşasının da bir ayı bulması, peyderpey gelen mahkumların ve diğer mahkumlardan tevkifine lüzum görülen şahısların kalmaları amacıyla hariçte şimdilik geçici bir mahal tedariki hakkında gerekli girişimde bulunduğu halde elan tedarik edilemediği ve bütün müracaatlara rağmen bir sonuç alınmadığından mahkumların yüz üstü kalmakta olduğu, Liva Müdde-i Umumiliği'nin tebliğine atfen Dersaadet İstinaf Müdde-i Umumiliği'nden bir müzekkere ile bildirilmişti. bununla birlikte mahkeme muamelelerinin sekteye uğramaması ve tevkif işleminin uzatılmasına mahal verilmemesi için tevkifhane amacıyla münasip bir mahal tedarikinin sağlanması hususunda müsaade istenmişti.⁶² Konuya dair İzmit Mutasarrıfı da, Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği telgrafında, lekeli humma(tifüs) hastalığının zuhur etmesinden dolayı mahkumların, Soğucak barakalarına nakil olunduğunu ve buranın kordon altına alınması nedeniyle, bundan sonra buraya mahkum konulmasına doktorlar tarafından izin verilmediğini ve dolayısıyla mahkemeden gelen cinayet mahkumlarına geçici bir mahal tedarik edilmesi gerektiğini belirtiyordu. Ayrıca Mutasarrıf Efendi, mahkumların çevredeki hapishanelerde kalmakta olduğunu, mahkeme işlemlerinin sekteye uğradığını ve dolayısıyla bu durumun birçok kimsenin tevkif sürelerinin uzamasına yol açtığını dile getiriyordu. Ayrıca hükümet dairesinin ancak hükümet memurlarına kafi geldiğini dile getirerek, mahkumlara ayrı bir mahal tahsisi gerektiğini ifade ediyordu. Hapishanenin inşasına kadar geçici bir tevkifhane olarak bir münasip hane kiralanmasını ve aylık 400 kuruş hesabıyla bir senelik kira bedelinin gönderilmesini istedi.⁶³ Nezaretten bu konu hakkında mutasarrıflığa bir tebliğ iletilerek, şimdilik aylık 400 kuruştan altı aylık kirası olan 2.400 kuruşun ödenmesi hususunda, içinde bulunulan senenin bütçesinin 12. faslının 1. Maddesi gereğince, muhasebe müdüriyetine irade buyrulduğu belirtildi.⁶⁴ Eski hapishanenin fennî temizliği yapılarak, tabiplerin raporu doğrultusunda ancak 60 mahkum hapishaneye alınabilmiş ise de kalanının

⁶²BOA, DH.MB.HPS, 45/11.2, 2 Mart 1915(15 R 1333/17 Şubat 1330).

⁶³ BOA, DH.MB.HPS, 45/11.4, 17 Mart 1915(1 CA 1333/4 Mart 1331).

⁶⁴ BOA, DH.MB.HPS, 45/11.5, 4 Nisan 1915(22 Mart 1331).

barakalarda kalıp bulaşık(hastalığın yayılmış olduğu) mahallerde ikamet etmeleri nedeniyle mahkemelerinin yapılamadığı ve bu mahkumların muhafazalarının da mümkün olamaması nedeniyle firar vukuuna sebebiyet verilmemek üzere şehir dahilinde münasip bir mahal tedarik edilmesi, Liva Müdde-i Umumiliği'nin tebliğine atfen Dersaadet İstinaf Müdde-i Umumiliği'nden bir müzekkere ile bildirilmiş ve gereğinin yerine getirilmesi istenmişti.⁶⁵ Konuya dair İzmit Mutasarrıflığının Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği telgrafta, Ermenilerin nakli dolayısıyla Ermeni Kilisesi civarındaki kargir fırının üst tarafının 6.824 kuruş masrafla tamir edilmesi durumunda 60 kişilik kontenjana sahip bir hapishaneye dönüştürülebileceği belirtilmişti. Ayrıca binanın sıhî şartlara sahip olduğunun da tabipler tarafından da tasdik edildiği dile getirilmişti. Binanın tamiri için ise gerekli olan 6.824 kuruşun bir an evvel gönderilmesi talep edildi.⁶⁶ Bunun üzerine nezaret tarafından iletilen yazıda, tahsisatın mecidî 19 kuruştan bedeli olan 6.824 kuruş 10 paranın verilmesi uygun görülmüş olup havalenamenin tanzimi hususunun muhasebe müdürüne irade buyrulduğu ve iadesi hususunun mutasarrıflığa cevaben bildirilmesi gerektiği ifade edilmişti.⁶⁷ Ancak İzmit mutasarrıfına ait telgrafta göre tahsisatın gönderilmesinde gecikme yaşandığı anlaşılmaktadır.⁶⁸ Nitekim 17 Teşrinisani 1331(30 Kasım 1915) tarihli tahrirata cevaben iletilen yazıda, Soğucak barakalarındaki mahkumların nakli için tahsis edilen kargir fırının tamirine gerekli olan meblağın henüz gelmemiş olduğu belirtiliyordu. Buna ilaveten kış mevsimi şartları nedeniyle barakalarda mahkumlar için elverişsiz şartların meydana gelmesi nedeniyle mahkumlar arasında bir iki kişinin lekeli humma hastalığına yakalanması ve bu mahkumların hapishaneye nakillerinin de mümkün olamaması nedeniyle hapishanenin tamiratının hızlıca yapılması amacıyla tahsisatın bir an evvel verilmesi isteniyordu.⁶⁹ Bu vakadaki yaşanan sıkıntılar, salgın döneminde hükümetin mahkumlara yönelik sağlık hizmetleri sırasında yaşadığı zorlukları ortaya koyarken, mahkumların sağlığının muhafazası için gereken tecrit önlemleri alınmasında büyük bir çaba harcadığını ve salgın hastalıklardan dolayı mahkumlardaki vefat olaylarının önlenmesine özen gösterildiğini gözler önüne sermektedir.

⁶⁵ BOA, DH.MB.HPS, 45/11.7, 3 Mayıs 1915(18 C 1333/20 Nisan 1331).

⁶⁶ BOA, DH.MB.HPS, 74/59.5, 24 Ekim 1915(11 Teşrinievvel 1331).

⁶⁷ BOA, DH.MB.HPS, 74/59.5, 23 Ocak 1916(10 Kanunusani 1331).

⁶⁸ BOA, DH.MB.HPS, 74/59.6, 6 Şubat 1916(1 R 1334/ 24 Kanunusani 1331).

⁶⁹BOA, DH.MB.HPS, 74/59.2, 11 Aralık 1915(3 S 1334/28 Teşrinisani 1331); BOA,DH.MB.HPS, 74/59.3, 28 Ocak 1918(28 Kanunusani 1334).

3. Salgınlar Sırasında Yapılan Yardımlar

Hükümetin, salgın döneminde mahkumların sağlığının muhafazası hususunda gösterdiği sihhî hizmetlerin yanı sıra bu hizmetlerin daha hızlı bir şekilde yapılabilmesi ve mahkumların ihtiyaçlarının da karşılanması amacıyla maddi yardım girişimlerinde de bulunduğu görülmektedir. Mesela 1918 yılında emrâz-ı sariyeden dolayı İstanbul vilayet hapisanelerinde acilen yerine getirilecek sihhî tedbirlerin ve gereken eşyaların temini için gereken 1 milyon kuruş sene-i haliye muvazenesinin 155. faslının 3. maddesinin vezne-i umumisi üzerine havalename hususu muhasebeye bildirilerek, 3000 kuruş tahsisat ayrılmasına karar verildiği anlaşılmaktadır.⁷⁰ Yine aynı yıl içerisinde Hilal-i Ahmer Cemiyeti Riyaseti'ne gönderilen telgrafta, pek elim bir vaziyette kalan Hapishane-i Umumi'deki mahkumlar ile hastanenin ıslahı için gerekli olan malzeme ve hastalar için gerekli olan ilaçlar araştırıldığı ve bulunamadığı belirtilmiş olup bedeli ödenmesi şartıyla pusulada yazılı olan eşya ve ilaçların Hilal-i Ahmer idaresince hızlı bir şekilde gönderilmesi talep ediliyordu.⁷¹ Aşağıdaki tabloda Hilal-i Ahmer Cemiyetinin gönderdiği eşyalar yer almaktadır. Aşağıdaki tabloda yer alan yardımlar, ilgili dönemde cemiyetin salgınlar sırasında yerine getirdiği yardım faaliyetlerini gösteren kayda değer bir örnek teşkil etmektedir.

Tablo 1: Hilal-i Ahmer İdaresince Gönderilen Eşyalar⁷²

Mahpuslara giydirilmek üzere bin kat iç çamaşırı
Umum mahpuslar için 500 adet ot minderi ve örtü temini
Mahrakat(yakılacak) ve mualecat-ı(tedavi amaçlı) erzak vesaire için talep olunan tahsisat
Mahpuslarda bit mevcut olduğundan elbiselerini ütügen geçirmek için beş ton maden kömürü
Hastaneye lüzumu olan yatak, çarşaf ve örtü
Hamam tasları.

⁷⁰ BOA, DH.MB.HPS, 79/32.1, 13 Kanunusani 1334/13 Ocak 1918.

⁷¹ BOA, DH.MB.HPS, 79/32.2, 13 Kanunusani 1334/13 Ocak 1918.

⁷² BOA, DH.MB, HPS, 79/32.3,

Marangoz, demir, terzihane, kundura imalathaneleri alet ve edevatı ve kereste
400 kuruş maaşla temin maişet edemeyen gardiyanın talebi gereğince erzak
Umum gardiyanın birer kat elbise
Mahpusine elbise

Tablo 2: Hastane İçin Gönderilen Eşyalar⁷³

Eşya	Adet
Entari	150
Don	150
Gömlek	150
Yatak	150
Yatak çarşafı	100
Yastık	100
Yastık kılıfı	150
Ot minder	80
Yorgan	80
Tabip gömleği	6
Yorgan çarşafı	100
Şilte	60
Terlik	60 (çift)
Hademe gömleği	12

Bir başka yardım meselesi de Mamuratülaziz Vilayeti'nin 14 Mayıs 1296 tarihli telgrafına binaen gündeme gelmişti. Vilayetin telgrafında, hapishane-i umumide zuhur eden hastalığın sirayetinin gerçekleşmesi neticesinde, hastaların hapishanenin üst katında hastane olarak kullanılacak olan odalara nakliyle, orada tedavileri için gerekli olan yatak ve levazımat-ı saire ve hademe ücreti için 5156 kuruş gerekli olacağından, bu meblağ Dahiliye Nezareti'nden talep edilmişti. Bunun üzerine 96 senesi muvazenesinde Mamuratülaziz Vilayeti

⁷³ BOA, DH.MB.HPS,79/32.4.

hapishane masrafı olarak 20.000 kuruş dahil edildiğinden, talep edilen miktar vilayetteki hapishanenin ihtiyaçlarının giderilmesi amacıyla gönderildi.⁷⁴Elde edilen bu tespitler ile devletin, ilgili yıllarda içinde bulunduğu koşullara rağmen, hastalıklara karşı mücadelede hapishanelerin sıhhi yönden eksikliklerini gidermeye çalıştığını ortaya koymaktadır. Böylece salgınlar sırasında mahkumların sağlığının muhafazası sağlanarak, gerek mahkumlar içerisinde gerekse hapishanenin bulunduğu vilayet dahilinde hastalıkların sirayeti sonucunda oluşacak ölüm oranlarının azaltılmaya çalışıldığı görülmektedir.

SONUÇ

Osmanlı Devleti'nde Tanzimat Dönemi ile başlayan modernleşme sürecinde, her alanda olduğu gibi hapishanelerin de ıslahı meselesi de devletin üzerinde durduğu en önemli konulardan biri olmuştu. Yayımlanan nizamname ve layihalarla hapishanelerin gerek fizikî gerekse sağlık koşulları ıslah edilmeye çalışılmıştı. Bu ıslah sürecinde 1880 yılında yayımlanan *Memâlik-i Mahrûsa-yı Şâhâne'de Bulunan Tevkiyhane ve Hapishanelerin İdare-i Dahiliyelerine Dair Nizamname Lâyihası'nda* hapishanelerde sağlık hizmetlerinin geliştirilmesine dair maddelere yer verilmesiyle beraber hapishanelerdeki mahkumların hastalıklar karşısında sağlıklarını muhafaza uygulamaları geliştirilmeye çalışılmıştı. Mesela bu bağlamda hükümetin, nizamnameler çerçevesinde hapishanelerin teftişi hususunda çalışmalar yaptığını, Geyve hapishanesini denetleyen müfettişin raporundan anlaşılmıştır.

1800'lü yıllardan itibaren salgınların gerek İstanbul gerekse Anadolu'da ortaya çıkmaya başlamasıyla birlikte hapishanelerdeki mahkûm sayılarının yoğunluğu nedeniyle salgınların hapishanelerde de görüldüğü tespit edilmiştir. Dolayısıyla tespitlerimizde öncelikli olarak hükümetin, hapishanelerdeki izdihama varan yoğunluğu azaltma çalışmalarına dikkat ettiğini görmekteyiz. Mesela İzmir, İstanbul ve Hüdavendigar Vilayetleri hapishanelerinin mahkûm sayılarının azaltılması yönünde farklı şehirlere ve mahallere nakiller yapılmaya çalışıldığı görülmüştür.

Salgınları önlemede diğer bir yöntem olarak; hasta olan mahkumların kordon sistemiyle tecridi çalışmalarının yapıldığı tespitlerimiz arasındadır. Ayrıca tecrit işlemleri sırasında mekânsal ihtiyaçların karşılanmasında

⁷⁴ BOA, İ.ŞD,51/2817, 8 Receb 1297/4 Haziran 1296.

sorunların yaşandığı da görülmüştür. Hasta mahkumların tedavilerinin yapılması aşamasında ise Zayes mikroskobu gibi teknik cihazların temin edilmeye çalışıldığı ve hastalanan mahkumların iyileştirilmesi yönünde fennî açıdan titiz bir şekilde tedavilerinin yapılmaya çalışıldığı tespit edilmiştir.

KAYNAKÇA

I. Arşiv Kaynakları

Memâlik-i Mahrûsa-yı Şâhâne'de Bulunan Tevkiyhane ve Hapishanelerin İdare-i Dahiliyelerine Dair Nizamname Layihâsı, Hilal Matbaası, Dersaadet 1335.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

Hapishane Islahatına Dair Nizamname, Başbakanlık Osmanlı Arşivi Yıldız Perakende Yaveran ve Maiyyet-i Seniyye Erkan-ı Harbiye Dairesi, 13/9.

Babıali Evrak Odası

BEO: 3150/23623.1, 3052/228875.1, 3291/2467591, 3299/247383

Dahiliye Hapishaneler Müdüriyeti,

DH.MB.HPS:99/25.2, 99/25.3, 99/25.1, 159/42.1, 106/10.1, 106/10.2, 75/33, 98/35,135/49.1, 77/17.2,77/38.2,82/14,80/60.1,80/60.2, 96/48.1, 96/48.2, 96/48.3, 96/48.4, 75/37.2,75/37.4, 75/37.5, 45/11.2, 45/11.4,45/11.5, 45/11.7, 74/59.5, 74/59.5, 74/59.6, 74/59.2,74/59.3, 23/10, 113/3.

Dahiliye Islahat

DH.TMIK.S:17/26.1, 17/26.2, 58/42.1,58/42.2.

Dahiliye Mektubi Kalemî

DH.MKT:1510/59, 1504/36, 2335/102.1, 924/55.1, 1061/37

Dahiliye Mebani Hapishaneler Müdüriyeti Müteferrik

DH.MB.HPS.M: 51/39.1, 51/39.2, 51/39.3, 45/2, 42/28.1, 40/62.1, 38/57.1, 9/53.1, 49/35.2, 55/28.

İrade Hususi

İ.HUS:16/1.1, 15/134.

Meclis-i Vükelâ

MV: 39/34.

Şurâ-yı Devlet

ŞD:1537/19.

Teftişat-ı Rumeli Evrakı (Rumeli Müfettişliği) Selanik Evrakı,

TFR.I.SL:29/2872.1.1.

Zabtiye

ZB:469/167, 23/9.1, 23/9.2, 23/9.2, 31/54.1.

II. Araştırma Eserler

AKIN, Hatice, "Osmanlı Devleti'nde Hapishane Islahatına Dair 1893 Tarihli Bir Nizamname Önerisi", *History Studies*, Volume 3/3, 2011, s.23-36.

BOZKURT, Gülnihal, *Batı Hukuku'nun Türkiye'de Benimsenmesi Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne Resepsiyon Süreci (1839-1939)*, TTK Basımevi, Ankara 1996.

ÇALIK, Ramazan -Muzaffer Tepekaya, "Birinci Dünya Savaşı Esnasında Anadolu'daki Salgın Hastalıklar ve Ermeniler", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.16, 2006, s.205-228.

GAZEL, Ahmet Ali, "Tanin Muhabiri Ahmet Şerif Bey'in Notlarında Osmanlı Hapishaneleri", *Hapishane Kitabı*, Ed. Emine Gürsoy-Naskali-Hilal Oytun Altun, Kitabevi, İstanbul 2010, s.143-151.

KIZILKAN, Ayşe Ö., *Osmanlı'da Kadın Hapishaneleri ve Kadın Mahkumlar (1839-1922)*, Basılmamış Doktora Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Isparta 2011.

ÖZER, Sevilay, "I.Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nde Tifüs(lekeli Humma) Salgını", *Belleten*, C.LXXX, S.287, Ankara 2016, TTK, s.219-260.

SCHULL, Kent, "Tutuklu Sayımı: Jön Türklerin Sistemik Bir Şekilde Hapishane İstatistikleri Toplama Çalışmaları ve Bunların 1911-1918 Hapishane Reformu Üzerindeki Etkileri", *Osmanlı'da Asayiş, Suç ve Ceza 18.-20. Yüzyıllar*, Der. Noémi Lévy-Alexandre Toumarkine, Çev. Özlem Tuna, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1986, s.212-238.

SOFUOĞLU, Ebubekir, "Osmanlı Hapishanesinde Islah ve Firar Teşebbüsleri", *Hapishane Kitabı*, Ed. Emine Gürsoy-Naskali-Hilal Oytun Altun, Kitabevi, İstanbul 2010, s. 163-172.

SUNAY, Serap, "Son Dönem Osmanlı Hapishanelerine Bir Örnek: Bolvadin Hapishanesi", *fyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 20, S.1, 2018, s.43-66.

ŞEN, Hasan, "Osmanlı'da Hapishane Mefhumu" *Osmanlı'da Asayiş Suç ve Ceza 18-20. Yüzyıllar*, Der. Noemi Levy, Alexandre Toumarkine, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2007, s.200-211.

TANIŞ, Cihat, "Osmanlı Devleti'nde Hapishane Islahatı: Muş Hapishanesi Örneği (1908-1914)", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 11 S.57, 2018, s.141-146.

TEMEL, Mehmet, "Birinci Dünya Savaşı ve Mütareke Yıllarında Türkiye'deki Bulaşıcı ve Zührevi Hastalıklara Karşı Alınan Önlemler", *İlmi Araştırmalar Dergisi*, S.6, 1998, s.227-243.

YILDIZ, Gültekin, *Mapusne Osmanlı Hapishanelerinin Kurulu Serüveni (1839-1908)*, Kitabevi, İstanbul 2012.

YILDIZ, zgr, "Osmanlı Hapishaneleri zerine Bir Değerlendirme: Karesi Hapishanesi rneği", *Akademik Bakış Dergisi*, C.9, S.17, 2015, s.91-111.